

Oblikovanje prve sovjetske ustave in formiranje federacije

Referat na mednarodnem simpoziju o Leninu.
(Wuppertal, 15. - 16. III. 1993)

MARIAN BRITOVŠEK

POVZETEK

Avtor v razpravi obravnava poglede - prepletene z idejnimi boji - na oblikovanje prve sovjetske ustave (10. VII. 1918). Njene teoretične programske osnove imajo korenine že v obdobju pred oktobrsko revolucijo, odločilnega pomena za celotno vsebino bodoče sovjetske ustave pa je bila Deklaracija pravic delovnih in izkoriščanih ljudstev. Avtor ugotavlja, da je do leta 1917 Lenin branil idejo unitarne demokratične centralizirane republike v Rusiji z avtonomijo narodov v obmejnih pokrajinah: zmagovita oktobrska revolucija pa je pogojila nove zaključke o nujnosti oblikovanja sovjetske države, zasnovane na federaciji in avtonomiji sovjetskega tipa. Vsebinsko federativnih medsebojnih odnosov republik je videl Lenin ne samo v njihovem tesnem političnem sodelovanju, temveč tudi v povezovanju na ekonomskem, vojaškem in kulturnem področju. Avtor v nadaljevanju razčlenjuje Leninova stališča o federaciji in nacionalnem vprašanju, ki jih je napisal v zadnjih mesecih svoje politične aktivnosti, in v tem kontekstu polemizira s sovjetskimi avtorji, ki so bodisi molče obšli bodisi omilili Leninovo kritiko na račun Stalina, Ordžonikidzeja in Dzeižinskega, še posebno glede občutljivega gruzinskega vprašanja, ki je do skrajnosti zaostрил odnose med Leninom in Stalinom.

ABSTRACT

FORMATION OF THE FIRST SOVIET CONSTITUTION AND FEDERATION
(PAPER PRESENTED AT THE FIRST INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LENIN,
WUPPERTAL, 15 - 16 MARCH 1993)

In his paper the author discusses the views on the formation of the first Soviet Constitution (July 10, 1918) in the context of the ideological struggles with which they were bound up. The theoretical and programmatic basis to the Constitution has its of the rights of working and exploited people was of the utmost significance. The author shows that until 1917 Lenin defended the idea of a unitarian democratic centralised republic in Russia, with autonomy for nations in border regins. The success of the

October revolution gave rise to new notions of creating a Soviet state based on federation and autonomy of the Soviet type. For Lenin, the significance of federal relations lay not only in the military and culture. The author goes on to analyse Lenin's views on the federation and the national issue, which he wrote in author takes issue with Soviet authors, who either kept silent or did not tell the whole truth about Lenin's criticism of Stalin, Ordžonikidze and Dzeržinsky, especially with regard to the sensitive issue of Georgia, which put a heavy strain on relations between Lenin and Stalin.

10. julija 1918 je V. vseruski kongres sovjetov sprejel ustavo Ruske socialistične federacije sovjetske republike. Njene teoretične programske osnove imajo svoje korenine že v obdobju pred oktobrsko revolucijo. Od februarja do oktobra 1917 je Lenin napisal vrsto del, v katerih je izdelal in utemeljil mnoge programske teze za bodočo sovjetsko ustavo.¹ Te teze je po 25. oktobru 1917 poglobil v referatih in nastopih na drugem, tretjem in četrtem vseruskem kongresu sovjetov, na VII. kongresu RKP(b) ter v vrsti svojih spisov. Odločilnega pomena za celotno vsebino bodoče sovjetske ustave pa je bila Deklaracija pravic delovnih in izkoriščanih ljudstev, ki jo je Lenin napisal v začetku januarja 1918.²

Lenin je pripravi osnutka osnovnega zakona o republiki sovjetov pripisoval velik pomen. 30. marca 1918 je CK RKP (b) priporočil Vseruskemu centralnemu izvršnemu komiteju (VCIK) IV. sklica, naj osnuje ustavodajno komisijo. Že III. vseruski kongres sovjetov je naročil VCIK, naj izdela osnutek sovjetske ustave, kar pa med nemško ofenzivo ni bilo mogoče.

Ustavna komisija na čelu s sekretarjem CK RKP (b) in predsednikom VCIK M. Sverdlovim je pri izdelavi osnutka osnovnega zakona upoštevala Leninove misli, izražene v njegovih delih, v partijskih sklepih in odlokih sovjetske vlade. Delo ustavne komisije je potekalo v izredno ostrem in načelnem idejno-teoretičnem boju Lenina in njegovih privržencev s predstavniki maloburžoaznih partij in "levih komunistov". Konceptijo "levih komunistov" je Lenin kritiziral v vrsti referatov, posebno še v delu O "levi" otročariji in malomeščanstvu.

Idejni boj pa s tem v ustavni komisiji še ni bil zaključen. V maju in juniju 1918 so se nadaljevale neskončne diskusije o skoraj vsakem členu različnih osnutkov posameznih poglavij ustave. Rezultat je bil, da do konca junija 1918 ustavni komisiji še niso predložili v potrditev dokončnega osnutka ustave.

CK RKP(b) je na svojih zasedanjih 26. in 28. junija 1918 obravnaval referat Sverdlova o delu ustavne komisije VCIK. Sprejel je sklep, da je treba komisiji pri njenem delu pomagati, da bi dokončala svoje delo in predložila osnutek ustave v potrditev V. vseruskemu kongresu sovjetov. S tem namenom je CK RKP (b) določil posebno komisijo, ki jo je vodil Lenin.³ Na njegovo pobudo je komisija CK RKP (b) predložila, naj v uvodni del ustave vključijo "Deklaracijo delovnih in izkoriščanih narodov".⁴ Komisija je ob aktivnem

1 Lenin, K peresmotry partinnoj programmy. Sočinenije V/34, str. 351-381.

2 Besedila različnih Leninovih variant osnutka te deklaracije so objavili v zborniku Dekrety sovjetskoj vlasti I, str. 315-320.

3 Glej Istorija graždanskoj vojny v SSSR III, Moskva 1957, str. 169.

4 Prvotni osnutek komisije VCIK je vseboval "Deklaracijo pravic in obveznosti delovnih ljudi", ki jo je napisal član komisije Ju. M. Steklov.

Leninovem sodelovanju izdelala poglavja splošnih tez sovjetske ustave o demokratičnih pravicah in svoboščinah delavcev - državljanov sovjetske republike.⁵ Šele ta osnutek je ustavna komisija V. vseruskega kongresa sovjetov, ki jo je kongres izvolil 4. julija, potrdila z neznatnimi korekturami in dopolnitvami. Na plenumu kongresa sovjetov je bila 10. julija 1918 nato ustava sprejeta.

V ustavi so proklamirali Leninova bistvena načela sovjetske federacije in priznali narodom pravico do samoodločbe. Ruska sovjetska republika se je omejila na formulacijo bistvenih načel sovjetske federacije. Delavcem in kmetom vsakega naroda posebej je prepustila pravico, da sprejmejo samostojne sklepe o tem, ali želijo in na kakšnih osnovah želijo sodelovati v federaciji vladi in v drugih zveznih institucijah.

Do leta 1917 je Lenin branil idejo unitarne demokratične centralizirane republike v Rusiji z avtonomijo narodov v obmejnih pokrajinah.⁶ Zmagovita oktohrska revolucija je pogojuila nove zaključke o nujnosti oblikovanja sovjetske države, zasnovane na federaciji in avtonomiji sovjetskega tipa. To je bil pomemben korak pri reševanju nacionalnega vprašanja in graditvi sovjetske mnogonacionalne države. O tem, kakšen je bil Leninov odnos do sovjetske federacije, njenega bistva in osnovnih načel, so v zadnjih letih v Sovjetski zvezi veliko pisali.⁷ V nekaterih razpravah so njihovi avtorji Leninova stališča o federaciji in nacionalnem vprašanju, ki jih je napisal v zadnjih mesecih svoje politične aktivnosti, molče obšli, ali pa so si prizadevali omiliti njegovo kritiko na račun Stalina, Ordžonikidzeja in Dzeržinskega.

V prvem obdobju obstoja sovjetske oblasti medsebojni odnosi osvobojenih narodov še niso imeli jasno opredeljenih državnih oblik. Sovjetska država se je začela že v prvih dneh obstoja razvijati v smeri zvezne države na osnovi sovjetske federacije.

V času, ko je zasedal III. kongres sovjetov, je bila neodvisna samo Ukrajinska SSR, razglašena 12. decembra 1917. Hkrati z rusko in ukrajinsko sovjetsko republiko je bila proti koncu leta 1918 ustanovljena še neodvisna finska socialistična delavska republika, katere odnose z RSFSR je Lenin prav tako označil kot federativne.⁸

Nova federacija je bila sicer proklamirana, nadaljnje perspektive njenega federativnega razvoja pa so bile šele v povojih. Življenje je vneslo bistvene spremembe v proces graditve mnogonacionalne države, v kateri se je pomladi 1918 položaj zelo poslabšal. Nemcem je uspelo uničiti sovjetsko oblast v Ukrajini, pa tudi delavsko republiko na Finskem so zadušili v krvi. Težavni vojaški položaj je preprečil formiranje drugih neodvisnih sovjetskih republik. Te okoliščine so prisilile vladu, da pomladi 1918 ni oblikovala RSFSR kot zvezno državo, temveč kot federacijo, ki je temeljila le na avtonomiji.

Reševanje nacionalnega vprašanja in povezovanje delovnih slojev različnih nacionalnosti je bilo znatno bolj zapleteno, kot je to bilo videti pred Oktobrom in v prvih mesecih sovjetske oblasti. Lenin je kasneje opozarjal na izredno zapletenost formiranja sovjetske mnogonacionalne države, ki jo je treba graditi "z velikim potrpljenjem in previdnostjo".⁹ Med tujo intervencijo in državljansko vojno je nadaljeval z izpopolnjevanjem

5 Glej Dekrete sovjetskoj vlasti II, Moskva 1959, str. 565.

6 Glej Tadevosjana E. V., V. I. Lenin o gosudarstvennoj federacii (do oktjabrskij period), Voprosy istorii KPSS 1961, št. 2, str. 43-59.

7 Čistjakov O. I., Vzaimootnoženija sovjetskih republik do obrazovanija SSSR, Moskva 1955; Pentkovska V. V., Rol Lenina v stvoženii RSFSR, Kijiv 1957; Camerjan I. P., Sovetskoe mnogonacionalnoe gosudarstvo, ego osobennosti i puti razvitija, Moskva 1958.

8 Lenin, Sočinjenja IV/31, str. 124; V/41, str. 164.

9 Lenin, Sočinjenja IV/30, str. 269; V/40, str. 43.

oblik državne zveze narodov. Točneje je opredelil njihovo vsebino in tip sovjetske federacije. V tem obdobju sta se v državi izoblikovala dva osnovna tipa zvez: a) pogodbeni federacija, ki je bila temelj medsebojnih odnosov neodvisnih sovjetskih republik, in b) federacija, zasnovana na avtonomiji, na kateri so oblikovali medsebojne odnose narodov znotraj RSFSR.

Pogodbeni federacija se je začela oblikovati proti koncu leta 1918 in v začetku leta 1919, ko je bila po izgonu nemških okupatorjev obnovljena ukrajinska republika in so hkrati ustanovili neodvisne republike tudi v Estoniji, Litvi, Letoniji in Beli Rusiji. Vodilni organi teh republik so se izrekli za državno zvezo z RSFSR na temelju federacije. Lenin si je zelo prizadeval, da je bila ta zveza ustanovljena in da se je krepila. V pogojih, ko še ni bilo dovolj izkušenj v oblikovanju medsebojnih odnosov in je bil položaj zaradi državljanske vojne nadvse zapleten, še niso bile ustvarjene možnosti za dokončno formiranje federativne zveze. Sodelovanje sovjetskih republik se je v teh pogojih oblikovalo tako, kot so to narekovali življenje, skupni interesi boja z notranjo in zunanjo intervencijo in nujnost uresničevanja socialistične preosnove.

Položaj na frontah se je tako zapletel, da tudi v letu 1919 ni bilo mogoče dokončati oblikovanja državne zveze sovjetskih republik. V ostrem boju z združenimi silami zunanje in notranje kontrarevolucije je uspelo RSFSR, ukrajinski in beloruski republik z združenimi silami braniti neodvisnost.

Ustanovitvi federativne zveze so ostro nasprotovali ruski velikodržavni šovinisti in buržoazni nacionalisti. V obmejnih predelih ni bilo dovolj izkušenih partijskih kadrov, kar je še povečalo težave. Proces razvoja federacije je bil izredno zapleten in protisloven. Le s potrpežljivim prizadevanjem Lenina je bilo mogoče uspešno premagovati protislovja in ustvariti potrebno strnjeno delavcev vseh nacionalnosti v enotno armado borcev za zmago proletarske stvari. Lenin je vselej pozival narode, naj podredijo svoje nacionalne interese, svojo pravico do samoodločbe splošnim interesom zmage revolucije. Pomladi in poleti 1918 je Lenin večkrat izrazil misel, da bi v težkih pogojih zunanje intervencije in državljanske vojne neodvisnost od RSFSR izoliranih sovjetskih republik neizbežno vodila k njihovi podreditvi imperialistom. Opozoril je, da je neodvisnost Ukrajine, pogojena z brestlitovskim mirom, omogočila nemškoasedbo.¹⁰

Po končani svetovni vojni je jeseni 1918 antanta razširila intervencijo proti državi sovetov. V teh pogojih je Lenin natančneje formuliral svojo zamisel o možnosti zveze neodvisnih republik. Ko se je v začetku leta 1919 položaj nekoliko izboljšal, je vprašanje zlitja RSFSR in USSR odpadlo. V času najbolj nevarnega in kritičnega boja s kontrarevolucijo pomladi in jeseni 1919 so o tem ponovno razpravljali. Zmaga nad Denikinom je okrepila položaj sovetov; razprave o zlitju republik so zato odpadle. Zlitje neodvisnih republik je Lenin smatral za prisilen ukrep, ki ga pogojuje težek vojaški položaj. Tako ukrepi so bili za Lenina lahko samo začasni.

Vsebinsko federativnih medsebojnih odnosov republik je videl Lenin ne samo v njihovem tesnem političnem sodelovanju, temveč tudi v povezovanju na ekonomskem, vojaškem in kulturnem področju. Posebno je poudarjal pomen tesnih gospodarskih zvez, ki so eden glavnih pogojev državnega združevanja republik v okviru sovjetske federacije.

Državna zveza neodvisnih sovjetskih republik je bila v tem obdobju zasnovana na pogodbeni federaciji. Lenin je nasprotoval vključevanju neodvisnih sovjetskih republik v

¹⁰ Leninski sbornik XXXIV, str. 22.

RSFSR. Ugotovil je, da je nujno izpopolniti oblike državnih zvez z republikami, in poudaril, da bi bila vsaka naglica glede tega lahko zelo škodljiva.

Zveze med šestimi nacionalnimi republikami - Ukrajino, Belo Rusijo, Gruzijo, Azerbejdžanom, Armenijo in Rusko federacijo (RSFSR) - v letih 1920 in 1921 niso bile povsem jasne. Odnose je regulirala vrsta bilateralnih pogodb med Rusko federacijo in vsako od petih republik posebej. Na podlagi teh pogodb je bilo vzpostavljeno sodelovanje na gospodarskem, obrambnem in zunanjepolitičnem področju. Pomladi leta 1922 se je formirala Zakavkaška federacija. Armenija in Azerbejdžan sta vzpostavila sovjetsko oblast že leta 1920, Gruzija pa šele leta 1921. Do februarja 1921 je imela Gruzija menjševiško vlado, s katero so sovjeti med vojno s Poljaki sklenili posebno pogodbo. Menjševiška Gruzija je predstavljala nevarno odskočno desko za antanto in otežkočala boljševikom, da bi konsolidirali svoj režim na Kavkazu.

Ponoči med 11. in 12. februarjem 1921 se je začela boljševiška vstaja proti menjševiški gruzinski vladi. Zgodaj zjutraj 16. februarja je enajsta armada prekoračila meje Gruzije in ob koncu meseca zasedla Tbilisi. Stalin in Ordžonikidze sta kot izvedenca poročala politbiroju, da je v Gruziji izbruhnila revolucionarna vstaja, ki jo podpira večina prebivalstva. Rdeča armada lahko skrajša boje, ker je izid zmage povsem jassen. Gruzinci so imeli dobro v spominu caristično gospodstvo in so bili zelo občutljivi za svojo neodvisnost. Lenin je opozoril Ordžonikidzeja in druge komisarje, naj strogo upoštevajo suverene organe Gruzije in naj bodo pozorni do zahtev gruzinskega prebivalstva. Prosil je, naj ga takoj obvestijo, če bi prišlo do kakšnih trenj. Ordžonikidze naj si prizadeva vzpostaviti znosne odnose celo z Jordanijem, nekdanjim predsednikom vlade, ki ni bil povsem sovražen do sovjetov. Leninova opozorila pa so le malo zalegla. Že bolni Lenin je leta 1921 predlagal kavkaškemu biroju, naj izvede pogodbeno federacijo med tremi kavkaškimi republikami. Pospeši naj ekonomsko združitev, predvsem na področju komunikacij, poštne službe in zunanje trgovine. Pokrajinsko vodstvo stranke naj bi preimenovali v zakavkaški pokrajinski komite. Ordžonikidze se je z vso vnemo lotil formiranja transkavkaške federacije. Pri tem pa je prišel v nasprotje z gruzinskim partijskim CK. Gruzinski komunisti so vztrajali na načelu neodvisnosti v okviru sovjetske federacije. Opozicija Gruzincev do Ordžonikidzeja je bila še posebej močna zato, ker je Ordžonikidze omalovaževal stališča lokalnih voditeljev.

Lenin je proti koncu leta 1921 priznal, da je bil načrt transkavkaške federacije prezgoden in da ga je treba prej pripraviti s propagandno kampanjo med ljudstvom. Gruzinci so, kot so vedeli in znali, sabotirali ukrepe Ordžonikidzeja, ki si je prizadeval izvesti ekonomsko integracijo treh republik. Konflikt se je še okrepil, ko so predstavniki CK RKP (b) viharo podprli Stalina, katerega politični vpliv se je zelo povečal, odkar je postal generalni sekretar.

Ordžonikidze je v marcu 1922 obtožil gruzinsko opozicijo nacionalnega odklona in objavil načrt za federalno ustavo, v kateri so jamčili nedotakljivost republik. Izmed bolj poslušnih voditeljev Armenije in Azerbejdžana je sestavil federalno vlado. Trenja med Stalinom in Ordžonikidzejem na eni strani in gruzinskimi člani CK na drugi so še obstajala. Predstavniki CK RKP (b) so v svojih govorih zatrjevali, da bodo nacionalistične tendence izkoreninili z ognjem in mečem. Boj se je trdovratno nadaljeval v letu 1922 in njegovi odmevi so pogosto segli v Moskvo. Položaj je bil zelo resen, ker so težave glede odnosov med republikami nastale prav v času, ko se je mlada sovjetska republika začela uveljavljati na mednarodnem prizorišču.

10. avgusta 1922 je politbiro pozval organizacijski biro, naj formira komisijo, ki bi za naslednje zasedanje CK pripravila načrt ureditve odnosov med rusko federacijo in drugimi republikami. Njena naloga je bila, da izdela merila, po katerih bi urejali odnose sovjetskih republik z RSFSR. Predsednik komisije je bil Stalin kot komisar za nacionalnosti. Osnova za razpravo komisije je bil Stalinov osnutek o vključevanju neodvisnih republik v RSFSR. Predsednik komisije je bil Stalin kot komisar za nacionalnosti. Osnova za razpravo komisije je bil Stalinov osnutek o vključevanju neodvisnih republik v RSFSR, ki je prišel v zgodovino pod naslovom O vzajemnih odnosih RSFSR in neodvisnih republik.¹¹ Besedilo Stalinovega načrta so predhodno poslali v potrditev republiškim centralnim komitejem.

Odgovor Gruzincev je bil kategorično proti načrtu o "avtonomizaciji". Na zasedanju CK Gruzije dne 15. septembra so sklenili, da je združitev neodvisnih republik na podlagi avtonomizacije, za katero se je v svojih tezah zavzel Stalin, preuranjena.

Ordžonikidze je izkoristil svoje višje mesto v patrijski hierarhiji ter ukazal gruzinskemu centralnemu komiteju, naj se prilagodi Stalinovim direktivam. Še preden so ponovno razpravljali o načrtu avtonomizacije, je Stalin 29. avgusta 1922 poslal Mdivaniju telegram in ga obvestil, da so poslej odloki najvišjega vladnega telesa RSFSR obvezni za vse republike.

Gruzinci kljub temu niso popustili. Vprašanje poti in oblik nadaljnje graditve sovjetske mnogonacionalne države so obravnavali ne samo centralni, temveč tudi krajevni partijski organi, časopisi in delavci na svojih zborovanjih. Lenin, ki je bil težko bolan, ni mogel sodelovati v razpravah, čeprav jim je vestno sledil. 25. septembra 1922 so mu poslali teze komisije politbiroja CK RKP (b), ki so bile formulirane na podlagi Stalinovih tez O medsebojnih odnosih RSFSR z neodvisnimi republikami. Hkrati so mu poslali tudi gradivo o odnosu centralnih kompartij republik do avtonomizacije. Po Leninovem mnenju je bilo treba najprej rešiti osnovno načelno vprašanje o kompetencah posameznih držav, ki bi sestavljale federalno republiko. Ali naj bo vsa oblast centralizirana, ali pa naj obdržijo posamezne republike določena polnomočja? Pod kakšnimi pogoji naj se jim prizna pravica do odcepitve? Stalin je vsa ta vprašanja izčrpno obdelal v spisu Marksizem in nacionalno vprašanje. Toda ta vprašanja je bilo sedaj treba reševati praktično, ne več teoretično. Stalin je hotel osredotočiti vso oblast v enem središču, posameznim republikam bi pustil le upravo nad policijo, šolstvom in zdravstvom. Svoj osnutek je tako spretno formuliral, da so bile republikam priznane na videz široke kompetence, dejansko pa bi bila vsa oblast v rokah centralne vlade. Lenin je spregledal Stalinov načrt in takoj reagiral. Želel je drugačno rešitev tega vprašanja, in sicer prostovoljno združitev vseh štirih sovjetskih republik, med njimi torej tudi RSFSR, na popolnoma enakopravnih načelih v novo državno tvorbo - Zvezo sovjetskih socialističnih republik. Tik pred svojo vrnitvijo iz Gork v Moskvo je pisal Kamenevu in ga opozoril, da je nujno treba skrbno revidirati Stalinovo resolucijo o sprejemu neodvisnih republik v Zvezo sovjetskih socialističnih republik.

Iz Leninovega pisma razberemo, da je predvideval dolgotrajen boj s Stalinom, ki je nastopal kot povsem enakopraven sobesednik. Lenin je predlagal, naj se odrečejo pogodbeni federaciji z RSFSR in jo zamenjajo z novo federacijo, zasnovano na združenju suverenih republik v eni centralizirani državi. V svojem pismu je povzel petletna naporna prizadevanja

11 Zarodke ideje o avtonomizaciji je Stalin razvil že med državljansko vojno, jasneje pa je svojo misel formuliral v začetku leta 1922. V pismu Leninu in drugim članom politbiroja CK RKP (b) z dne 13. januarja 1922 je zapisal, da se nekateri tovariši zavzemajo za čim hitrejšo združevanje vse neodvisnih republik z RSFSR na podlagi avtonomije.

za reševanje državne zveze neodvisnih sovjetskih republik od neformalnih državnih medsebojnih odnosov v prvih mesecih po oktobrski revoluciji prek federacije, osnovane na dogovorih. Na Leninovo pobudo je bila ta zveza v začetku leta 1922 spremenjena v novo, višjo stopnjo federacije. Pogodbena federacija je bila le prehodna etapa na poti formiranja zvezne države, kar lahko razberemo iz resolucije XII. kongres RKP (b), v kateri je bilo rečeno, da je oktobrška revolucija ustvarila osnovo za združevanje narodov in v procesu razvoja omogočila formiranje različnih oblik združevanja, nakazala je osnovne linije, po katerih je treba izvesti združevanje narodov v eno zvezno državo.¹²

Do jeseni 1922 je bilo zbranih že veliko izkušenj, s pomočjo katerih je Lenin napravil sklepe o nujnosti novega tipa federacije, ki naj okorni, nepopolni sistem medsebojnih odnosov neodvisnih republik zamenja z boljšim. Stalinov načrt o avtonomizaciji je Lenin ostro kritiziral prav zato, ker bi lahko spodkopal načelo enakopravnosti združenih republik in okrnil njihovo suverenost kot neodvisnih držav.

27. septembra je Stalin objavil besedila Leninovega memoranduma članom politbiroja. V spremnem pismu je obtožil Lenina "nacionalnega liberalizma". Stalinovo pismo ni bilo nikdar v celoti objavljeno. Znana sta dva izvlečka, v katerih Stalin ostro napada Leninov osnutek in mu očita, podobno kot Lenin njemu, "nagnjenost k naglici". Zaradi avtoritete, ki jo je užival Lenin, so njegova stališča na zasedanju CK sprejeli. Posebni komisiji CK so zaupali nalogo, naj izdela še podrobnejšo verzijo za naslednje zasedanje. Mdivani temu ni nasprotoval. Zahteval pa je, naj bo Gruzija priključena zvezi, podobno kot Ukrajina in Bela Rusija, kot separaten član, ne pa kot sestavni član transkavkaške federacije, za kar sta si prizadevala Ordžonikidze in Stalin. Sredi oktobra je Lenin odobril načrt za zvezo socialističnih sovjetskih republik, vključno s transkavkaško federacijo. Gruzinci so ponovno protestirali v Moskvi, Stalin pa jim je odgovoril, da je centralni komite soglasno zavrnil njihove ugovore. Gruzinci so na javnih zborovanjih še naprej zahtevali svojo neodvisnost. Ordžonikidze je tedaj začel uporabljati ostreje metode. S podporo sekretariata CK RKP (b) je odredil, naj branilci gruzinskega centralnega komiteja zapustijo svojo deželo, in jih iz disciplinskih razlogov postavil na razpolago centralnemu komiteju v Moskvi.¹³ Gruzinski centralni komite pa je še naprej vztrajal pri svojih stališčih. Nasprotniki Gruzincev so nastopili z novimi obdolžitvami o nacionalizmu in zahtevali zanje patrijsko kazen. Zahteva Gruzincev, da je treba razpustiti transkavkaško federacijo, Gruzija pa naj direktno vstopi v Zvezo sovjetskih socialističnih republik, je bila za Stalina in Ordžonikidze signal za odločen nastop. Čiščenje je trajalo pet mesecev. Berija je zapisal, da je zadal Ordžonikidze uničujoč udarec pristašem nacionalnega odklona.

Obupani, da bi našli pravico v Moskvi, in razkačeni zaradi deportacij, ki jih je odredil Ordžonikidze, so člani gruzinskega CK napravili nezaslišano potezo: 22. oktobra so kolektivno odstopili.¹⁴ To pa je bilo prav tisto, kar je želel Ordžonikidze. Njegov kavkaški pokrajinski komite je takoj sestavil nov CK, v katerega so prišli pokorni mladi ljudje, pripravljeni sprejeti federacijo, ne da bi trenili z očmi. Sekretariat CK RKP (b) je takoj sprejel odstop nekdanjega CK in potrdil postavitev novega. Toda zadeva še ni bila končana. Stari centralni komite ni prenehal z bojem. Ordžonikidzejeva popularnost v deželi se je še zmanjšala. Incidenti, spletke in pritožbe v Moskvi so se množile. Ordžonikidze se ni več

12 KPSS v resolucijah i rešenijah I, str. 712.

13 Fotijeva, Iz Vospominanij o V. I. Lenina (dalje navajam: iz Vospominanij), str. 158.

14 Fotijeva, Iz Vospominanij, str. 158. V resnici je dalo ostavko devet od enajstih članov gruzinskega centralnega komiteja.

obvladal in je povzročil hud incident, ko je udaril svojega sobesednika in privrženca Mdivanija na tajnem zasedanju, ki ga je sam vodil. Na zasedanju je bil navzoč Rikov, Leninov odposlanec in član politbiroja. Tokrat zahteve po ponovni preiskavi, ki so jo predlagali Maharadze in drugi, niso mogli več ignorirati.¹⁵ Lenin je bil resno zaskrbljen.

Ko je Lenin v oktobru 1922 ponovno začel opravljati vladne posle, njegove sposobnosti za delo niso bile več takšne kot nekoč. Glede gruzinske afere pa je postajal vse bolj nemiren in nezaupljiv. 16. decembra 1922 je Lenina drugič zadela kap. Še nekaj mesecev je bil sposoben misliti. Sestavljal je pisma in članke, da bi dal socialistični državi končno podobo. Iz bolniške postelje je pripravljaval vrsto ukrepov, da bi odstranil Stalina z vodilnega položaja. Prehitel pa ga je tretji napad kapi 9. marca 1923, po katerem se je dokončno poslovil od političnega življenja Sovjetske zveze.

Prikovan na posteljo, mučen od glavobola in izčrpan zaradi stalne nespečnosti je Lenin začel pisati svoj "testament". To so zapiski, ki jih je diktiral svojima sekretarkama med 23. in 31. decembrom 1922, dodatek pa je datiran z dnem 4. januar 1923. V Leninovih zbranih delih so ti zapiski označeni pod naslovom "Pismo kongresu". Poleg teh zapiskov, je razvijal svoje ideje še v člankih, napisanih v decembru 1922 ter v januarju in februarju 1923.¹⁶ Večina članov politbiroja pa si je prizadevala preprečiti ali odložiti njihovo objavo. Lenin se je zavzemal za kolektivno vodstvo, toda zavedal se je, kako daleč od tega so bili njegovi najozži sodelavci.

Medtem ko je Lenin diktiral karakterne ocene svojih sodelavcev v testamentu, je dobil nove informacije o Gruziji. Na podlagi osebne poročila Dzeržinskega, dopolnjenega s podatki, ki so jih zbrale njegove sekretarke, je prišel do povsem novih zaključkov. 4. januarja 1923 je dodal svojemu testamentu zadnji odstavek, ki je povsem prevrgel sliko delikatnega političnega ravnovesja. Predlagal je, naj Stalina odstavijo s položaja generalnega sekretarja.

Leninova sekretarka Fotijeva je o teh zadnjih Leninovih aktivnostih zapisala takole: "30. decembra je Vladimir Iljič narekoval dvakrat po petnajst minut pismi K vprašanju o narodnostih in 'avtonimizaciji' in ga bral dvakrat po dvajset minut. 31. decembra zvečer je Vladimir Iljič v dveh zamahih končal z narekovanjem pisma K vprašanju o narodnostih in 'avtonimizaciji'."

To besedilo je eno najpomembnejših in dramatičnih, ker nam osvetljuje krizo, ki jo je preživljal Lenin, izpričuje pa tudi njegovo intelektualno odkritost in politično smelost. Opozarja, da maličenje politike proletarskega internacionalizma lahko izpodkoplje avtoriteto med narodi Vzhoda, kar je posebej nevarno in škodljivo v trenutku, ko se začenjajo prebujati stotine milijonov narodov Azije in se vključujejo v boj za svojo osvoboditev.

V času, ko so Ordžonikidze in njegovi privrženci v okviru sekretariata začeli uvajati metode, ki so po Leninovi smrti postale pravilo vladanja Stalinove skupine, se je Lenin povsem zavedal težkih posledic birokratizacije. Pred koncem življenja je dojel vznemirljive simptome bolezni, ki je napadla celotno politično telo mlade sovjetske države. Zamotanost gruzinske afere se mu je pokazala v povsem drugačni luči. Zapisal je ostre besede na račun Stalinovega "upravljanja" in dela komisije ter postopkov Ordžonikidzeja: "Mislim, da sta bili usodni Stalinova naglica in administratorska vnema, pa tudi njegova jeza na razvpiti 'socialni nacionalizem'. Jeza je sploh v politiki navadno najslabša stvar.

15 V tretji izdaji Leninovih izbranih del v ruščini leta 1931 je redakcija obširneje razlagala gruzinsko vprašanje. Objavili so osnutek predloga o ustanovitvi federacije kavkaških republik (str. 97) z daljšim komentarjem v opombi (str. 507-509), pri čemer so se sklicevali na Stalinov govor na XII. kongresu RKP (b). Gruzinsko vprašanje so pojasnjevali v duhu Stalinove interpretacije.

16 Lenin, Sočinenija V/XLV, str. 341-406, 710; Fotijeva, Iz Vospominanij, str. 156.

Bojim se tudi, da se je tov. Dzeržinski, ki odpotoval na Kavkaz, da bo raziskal 'zločine' teh 'socialnih nacionalistov', odlikoval pri svojem delu samo s svojim praviim ruskim temperamentom (znano je, da poruseni drugorodci vselej pretiravajo v prizadevanju pokazati pravi ruski temperament) in da je za nepristranost njegove komisije dovolj značilno Ordžonikidzejevo 'mahanje z rokami'. Mislim, da tega ruskega mahanja z rokami ni mogoče opravičiti z nobeno provokacijo in tudi ne z nobeno žalitvijo, tov. Dzeržinski je nepopravljivo kriv ker je lahkomišelnost gledal na tako mahanje z rokami. Ordžonikidze je za vse druge državljane na Kavkazu pomenil oblast. Ordžonikidze ni imel pravice pokazati razburljivost, na katero sta se izgovarjala oba z Dzeržinskim. Nasprotno! Ordžonikidze bi se bil moral obnašati tako samodisciplinirano, kakor tega ne zahtevamo od nobenega navadnega državljanca, še manj pa od človeka, ki je obtožen 'političnega' zločina. Socialni nacionalisti pa so v bistvu bili državljani, ki jih dolžijo političnega zločina in vse okoliščine te obdolžitve so jo lahko samo tako tudi kvalificirale.

Tu pa nastane že važno načelno vprašanje: kako naj razumemo internacionalizem?" Leninovi subtilni zapiski o reševanju nacionalnega vprašanja so še vedno tako živo aktualni, da se vse do danes niso v ničemer preživeli.

Kot razberemo iz Leninove kritike, strankini voditelji niso vselej dojeli splošnih načel nacionalnega vprašanja v internacionalističnem duhu. Lenin je obtožil Ordžonikidzeja in Stalina, da sta ravnila kot velikoruska prenapeteža, oziroma da sta bila pobudnika "velikoruske nacionalistične gonje", da sta prekršila načela proletarskega internacionalizma in zapadla v "imperialistično ravnanje v odnosu do zatiranih narodov". Lenin je zahteval za Ordžonikidzeja primerno kazen. Po pisanju Trockega je baje zahteval njegovo začasno izključitev iz stranke, za Stalina in Dzeržinskega pa javno obsodbo zaradi njune politične odgovornosti za gruzinsko zadevo. Lenin ju je obsodil zaradi "odklona". Ugotovil je, da je bila zamisel o "avtonomizaciji" zgrešena in neaktualna. Strinjal se je, da je treba ohraniti in okrepiti zvezo socialističnih republik. Skupna naj bi ostala vojaški in diplomatski aparat, ostali komisariati pa naj bi bili povsem samostojni. Z drugimi besedami, obnovili naj bi take odnose, kakršni so bili pred minulim kongresom sovjetov.¹⁷ Kritika Stalinove nacionalne politike je okrepila Leninov sklep, da je treba Stalina odstraniti s položaja generalnega sekretarja.

V januarju in februarju je Lenin v petih člankih izdelal obsežen program politične strategije za strankin kongres, ki naj bi bil nekaj tednov kasneje. Pospešil je delo v strahu, da ne bo mogel sodelovati na kongresu. Zlasti ga je zaposlovalo troje vprašanj. Eno je bilo vprašanje razraščanja birokracije, do katere je bil Lenin izradno nezaupljiv. Druga zadeva, ki je zaposlovala Lenina, je bil njegov načrt, da spoji komisariat delavske in kmečke inšpekcije s centralno kontrolno komisijo. To je bil temeljni kamen njegovega širšega načrta, da reorganizira centralni komite in celoten vrh partijske strukture. Tretje vprašanje, ki je vzelo Leninu veliko časa, je bilo gruzinsko vprašanje in oblikovanje federacije.

Ob gruzinskem vprašanju so se odnosi med Leninom in Stalinom vse bolj zaostrovali. Pred vrati je bila konferenca KP Gruzije, na kateri so morali odobriti ali obsoditi Stalinove čistke. 5. marca ob 12. uri je Lenin poklical M. A. Volodičev in ji narekoval dve pismi petnajst do dvajset minut - eno Trockemu,¹⁸ drugo pa Stalinu.¹⁹ Ton obeh pisem je za

17 Nekateri raziskovalci (npr. Pipes) menijo, da bi bila končna struktura Sovjetske zveze povsem drugačna od tiste, ki si jo je zamislil Stalin, če Lenin ne bi bil marca povsem nesposoben za delo.

18 Lenin, Sočinenija V/LIV, str. 239.

19 Arhiv CK ZKS. Tajno poročilo prvega sekretarja CK SZ tov. Hruščeva na XX. kongresu KP SZ.

Leninov stil nenavaden. Videti je, da ni povsem zaupal niti Stalinu niti Trockemu. Lenin ni bil povsem prepričan, da bo Trocki podprl njegovo stališče. Stalinu je očital njegov grobi nastop proti Krupski in zahteval, naj se opraviči. Trockega pa je prosil, naj pred centralnim komitejem brani gruzinsko stvar, ki jo s preganjanjem urejujeta Stalin in Dzeržinski.

Potem ko je Lenina tretjič zadela kap, so si delili najvišjo oblast Zinovjev, Kamenev, Stalin in Trocki, ki je imel še vedno kot ljudski komisar za vojsko velik vpliv na državne zadeve. To je bila kaj čudna zveza. Vsak je imel svoje poglede na bistvo komunistične države in na vlogo, ki mu pri njenem oblikovanju pripada.

Samo mesec in nekaj dni je poteklo od Leninove tretje kapi, ko je Stalin na XII. kongresu RKP (b) ofenzivno nastopil proti predstavnikom gruzinskega odklona. Gruzinski opozicionalci so se zaman javno sklicevali na Leninovo pismo o nacionalnem vprašanju. Mdivani je izjavil: "Potrebna nam je politika, o kateri nas je vedno učil Iljič in h kateri nas je stalno pozival v svojih zadnjih pismih, poznanih kongresu le prek posameznih delegacij." Gruzinci so na kongresu doživeli popoln poraz. Spor o Gruziji je imel za posledico ponoven razkol v stranki glede gruzinskega vprašanja. Nekdanji privrženci Trockega - Rakovski, Radek in Buharin - so simpatizirali z gruzinsko opozicijo, medtem ko je vodilo jedro v stranki podpiralo Stalina. To pot je Buharin zadnjič sodeloval z levico. Pred koncem leta je prešel na linijo vodilne skupine ali trojke, kot so jo imenovali. Z gruzinsko afero pa zapletov okrog nacionalnega vprašanja še ni bilo konec. Treba je bilo obračunati še z ukrajinskimi in muslimanskimi odklonisti. V obeh primerih je imel zadnjo besedo Stalin.